

М. Р. Аракелян

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ: ІСТОРИЧНИЙ ПІДХІД

Сучасна демократична правова держава передбачає формування розвинутого громадянського суспільства, визначальним критерієм розвиненості якого є наявність механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, що безпосередньо пов'язано з функціонуванням правозахисної системи, як безпосереднього активного учасника даного процесу. Здійснюючи свої функції, правозахисна система сприяє справедливому відправленню правосуддя, дотриманню принципів верховенства права і законності, поваги до прав, свобод, до честі і гідності людини та громадянина. Також за допомогою здійснення правозахисною системою своїх функцій реалізуються інтереси всього суспільства і кожного його члена. Настільки значуще місце правозахисної системи в громадянському суспільстві обумовлює підвищений дослідницький інтерес до вивчення його сутнісно-змістовних параметрів, що вимагає задіяння всього методологічного арсеналу сучасної юридичної науки, важливе місце в якому посідає історизм.

Історизм – підхід до дійсності, що змінюється в часі, розвивається. Даний підхід передбачає розгляд об'єкта як системи, закономірностей його розвитку. Витоки історизму – у вченнях Геракліта, Платона, Аристотеля; стосовно суспільства його розробляли Дж. Віко, Вольтер, Г. Гегель, К. Маркс; у природознавстві – Ч. Лайель і Ч. Дарвін. З кінця ХІХ ст. історизм був підданий критиці В. Дильтеймом, Б. Кроче, Г. Риккертотом, К. Ясперсом, К. Поппером та ін., які ставили під сумнів можливість встановлення законів розвитку суспільства і передбачуваність його майбутнього. У сучасній філософії і науці триває гостра полеміка з проблем історизму (наприклад, концепція циклічного розвитку А. Тойбні) [1, с. 175–176].

Першим специфічним принципом історичного пізнання став сформульований у німецькій історіографії на початку ХІХ ст. принцип історизму. Він містив дві важливі ідеї – розвитку та індивідуальності, які виступали одночасно основоположними вимогами до осягнення минулого. При тому якщо вимога вивчати історію як процес, що змінюється і розвивається, не протистояла вивченню суспільно-історичного розвитку як процесу законо-

мірного, то завдання дослідження явищ минулого як унікальних, обумовлених тільки їм притаманними обставинами і факторами акцентувало увагу істориків не так на загальному, як на одиничному і неповторному [2].

Незважаючи на існування деякого скептицизму щодо застосування історичного підходу, заснованого на тому, що нібито його використання може служити гальмом на шляху розвитку різних державно-правових явищ, більшість учених відзначають необхідність і ефективність застосування даного підходу в теоретико-правових дослідженнях. Оцінюючи методологічний потенціал історизму, на думку В.С. Несерсянца, історичний принцип і розуміння історії як специфічної форми руху від минулого через сучасність до майбутнього як до чогось нового, що ще не мало місця раніше, але водночас внутрішньо, закономірно пов'язаному з тим, що вже було і є, є продуктом нового часу [3, с. 9].

Сучасний рівень накопичення історичних знань переконливо свідчить: історизм як спосіб вивчення явищ у їх виникненні і розвитку, у їх зв'язку з конкретними умовами найбільшою мірою відображає особливості історичного пізнання [4].

Оцінюючи пізнавальний потенціал історизму, Д. А. Керімов зазначає, що без історичного відтворення виключається можливість логічного усвідомлення її закономірностей [5, с. 52]. Теорія як логічне відтворення дійсності, на думку О. В. Сурілова, своїм корінням сягає в її історичне відтворення [6, с. 63].

Необхідність використання історичного підходу при дослідженні правозахисної системи та її складових, зокрема інституту адвокатури, обумовлена тим, що суспільство постійно змінюється і не може бути теоретично представлено у вигляді стійких, незмінних систем і структур. Дослідження трансформації суспільного життя не тільки в кількісному, але і в якісному плані вимагає не просто опису лише статичних станів, а глибокого вивчення соціального розвитку, що може бути зрозуміле у логіці тільки такого дослідження, яке має всі ознаки історичного пізнання.

Історичний підхід у дослідженні суспільного життя сприяє тому, щоб об'єктивно оцінювати події, що відбувалися, на основі всебічного аналізу закономірностей їх становлення і розвитку і, нарешті, робити реальні прогнози щодо їхнього майбутнього; як справедливо зазначає О. В. Сурілов, дозволяючи оволодіти закономірностями, що властиві руху державно-правових явищ, історизм не тільки дає розуміння їх природи на день сьогоднішній, а й відкриває можливості передбачення необхідних змін у цих реаліях у найближчій і віддаленій перспективі [6, с. 64]. Дане твердження повною мірою стосується дослідження сутності та змісту правозахисної системи та правозахисної діяльності. Адже насправді формування, становлення та інституціоналізація прав і свобод людини пройшли тривалий шлях. Тільки при дослідженні закономірностей їх становлення і трансформації стає можливим аналіз природи правозахисної системи взагалі та інституту адвокатури як її елемента.

Основні атрибути історизму як методологічного підходу зводяться до того, щоб при дослідженні різних явищ враховувалося минуле про об'єкт,

вивчення та аналіз його сьогодення і на підставі цього зроблено прогноз на майбутнє. Адекватне осмислення якісних змін що відбуваються в правозахисній сфері обумовлює неминучість пізнання сутнісних, закономірних, причинно-наслідкових джерел буття досліджуваного об'єкта. Причому кожен з елементів історизму має свої пізнавальні параметри, які тільки в єдності утворюють методологічний ефект даного підходу. Так, аналіз минулого в становленні та розвитку інституту адвокатури дозволяє розглядати його сучасний стан і потім прогнозувати його стан і можливу трансформацію в майбутньому.

Найважливіший момент у характеристиці історичного підходу в дослідницькій діяльності пов'язаний із тим, що констатація соціальних змін у просторі і часі ґрунтується на виявленні соціальних факторів і закономірностей, які їх обумовлювали, і, відповідно, виступають в якості об'єктивної передумови для подальшої трансформації соціальної активності.

Ефективність історизму особливо яскраво проявляється, коли він використовується дослідником в якості методологічного підходу при дослідженні генезису і становлення правозахисної системи та її найважливішого інституту – адвокатури. Саме він дозволяє простежити за динамікою їх трансформації. Зокрема, використання історичного підходу дозволяє продемонструвати, що діяльність із надання юридичної допомоги в найширшому її розумінні існувала в усі часи, при всіх формах суспільного і державного устрою. У будь-якому організованому суспільстві існувала й існує необхідність створення закономірності та умов для такої допомоги і виділення для цієї мети особливого стану людей, що володіють юридичними знаннями, для надання допомоги правового характеру фізичним та юридичним особам. Історичний підхід дозволяє констатувати, що форми і способи надання юридичної допомоги змінювалися залежно від економічних і політичних умов. Пошук найбільш відповідної формальної організації для надання юридичної допомоги в певних історичних умовах вівся постійно.

Аналіз багатьох правових проблем організаційного та нормативного характеру, які переживає сучасна правова система, вимагає від дослідника вміння і навичок застосування потенціалу методології історизму. На думку О. В. Венгерова, без звернення до принципу історизму юридична наука не могла б зрозуміти справжні процеси виникнення і розвитку держави і права, конкретних державно-правових інститутів [7, с. 28–38]. Як відомо, сучасна правозахисна діяльність переживає цілу низку проблем, починаючи від недосконалості законодавчої бази, закінчуючи механізмом реалізації і захисту основних прав і свобод людини в сучасному українському суспільстві. Це пояснюється не тільки сучасним станом українського суспільства, а й історичним минулим, пов'язаним із правовими традиціями його історичного розвитку. Адекватний зміст наших знань про минуле не тільки дозволить виявити причини існуючих проблем у даній сфері, а й знайти шляхи їх подолання. Потрабно зробити практичні кроки, спрямовані на вдосконалення нормативних та організаційних основ правозахисної діяльності в сучасному українському суспільстві.

Вітчизняна історія формування правозахисної системи та її складових, зокрема інституту адвокатури, є предметом досліджень багатьох учених. У проведених дослідженнях визначалися історичні етапи її становлення і набуття відповідних функціональних смислів і організаційно-правових форм.

Важливою віхою на шляху становлення інституту адвокатури дослідники вважають період буржуазного реформування в дореволюційній Росії, а особливо судову реформу 1864 року, коли філософський гуманітарний сенс інституту адвокатури збігся з його організаційно-правовим оформленням [8, с. 5–11]. У цьому сенсі суттєвим є зауваження А. Н. Стоянова про те, що «не одноосібна влада судді, не бюрократичне свавілля, а самовиправлення через самоврядування здатне підняти моральне і суспільне значення адвокатури» [9, с. 130].

У цілому практика функціонування інституту адвокатури, починаючи з 1917 року до початку 90-х років ХХ ст., дослідниками оцінюється негативно, оскільки в цей період відбулося ослаблення його ролі і значення в суспільному житті, пов'язане з недооцінкою гуманітарних основ правозахисної діяльності, а також невизнанням його самостійного організаційно-правового статусу. Державний механізм надалі маніпулював даним інститутом залежно від політико-владних настанов.

Реформи останніх років, що охопили практично всю систему суспільних відносин, спричинили значні зміни в діяльності правозахисних інститутів. Із прийняттям у 1992 році Закону України «Про адвокатуру» кардинальним чином змінилася організація та діяльність адвокатури в Україні. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про адвокатуру», адвокатура є добровільним професійним суспільним об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм різну юридичну допомогу [10].

На даний час, виходячи із сучасного гуманітарного змісту правозахисної активності, адвокатура характеризується як незалежний від влади інститут, що здійснює правозахисну діяльність, що обмежує владу в її каральній активності.

Основні параметри, атрибути, а також функціональна спрямованість інституту адвокатури в Україні пов'язані, у першу чергу, з наданням юридичної допомоги громадянам та організаціям із захисту їхніх інтересів у суді, і визначаються як сукупність процесуальних дій, спрямованих на захист честі і гідності, життя і здоров'я, особистої свободи і майна від злочинних посягань, на спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності обвинуваченого... шляхом участі у судочинстві з цивільних або кримінальних справ [11, с. 180].

Виходячи із зазначеної специфіки функціональної спрямованості даного інституту, можна припустити, що історичний підхід як пізнавальне предметне судження щодо правозахисної системи взагалі та інституту адвокатури зокрема вельми ефективний при постановці дослідницьких завдань, пов'язаних, насамперед, із необхідністю виявлення історичних коренів соціально-гуманітарних джерел правозахисної активності в тому чи іншому

просторовому і часовому вимірі, а також при дослідженні тенденцій формування елементів правозахисної системи як відносно самостійних соціальних інститутів та специфіки їх взаємодії з аналогічними структурами; особливостями перетворення цих інститутів з урахуванням соціально-економічних і політичних реалій; перспективами і тенденціями їх розвитку у майбутньому.

Історичний підхід найбільш ефективний у конкретних ситуаціях здійснення адвокатом правозахисної діяльності, зокрема, в обґрунтуванні юридично значущих мотивів у діях клієнтів, а також при їх юридичній кваліфікації. У даному випадку основними методами пізнавальної активності адвоката виступає також формально-логічний, порівняльно-правовий та деякі інші. Однак переконливість аналізу стане більш ґрунтовною, якщо він буде підкріплюватися історичними реаліями, тобто включати в себе елементи історизму.

Вбачається необхідним відобразити нові реалії, з якими стикається сучасна адвокатська практика. Інститут адвокатури – структурний елемент суспільно-політичної системи, і від його функціонування багато в чому залежить поліпшення якості даної системи. Цілі і завдання, що стоять перед адвокатами та їх об'єднаннями, визначаються об'єктивною необхідністю професійного захисту прав громадян та юридичних осіб. Тому можна стверджувати, що цілі і завдання перед адвокатурою ставлять не самі адвокати і не держава, а суспільство.

Важливо підкреслити, що сучасний стан функціонування інституту адвокатури прямо пов'язаний із переспрямуванням вектора його вдосконалення на подальше зміцнення його статусу як самостійного інституту громадянського суспільства. При цьому зберігають свою актуальність історичні традиції формування даного інституту в історичній ретроспективі.

Роль держави в цьому процесі має зводитися, насамперед, до чіткого визначення прав і свобод своїх громадян, їх закріплення в національному законодавстві відповідно до норм і стандартів, вироблених у рамках міжнародного права. Адвокатура в цій системі зв'язків є об'єктом, який сам підпадає під таке унормування, і водночас вона є суб'єктом, який в інтересах суспільства здійснює індивідуалізацію проголошених прав і обов'язків. Через адвокатуру, як інститут громадянського суспільства, держава забезпечує своїм громадянам можливість реального впливу на реалізацію своїх прав і свобод. Крім того, в Україні громадянам гарантується ще й право на юридичну допомогу, реалізація якого, як зазначалося вище, в основному і здійснюється адвокатурою. Однак остання виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як інститут усього суспільства, через який реалізується право його членів на юридичну допомогу.

Історичний похід дозволяє дійти висновку про те, що сучасна правозахисна система і, відповідно, інститут адвокатури як її елемент не з'явилися раптово, а формувалися поступово протягом декількох століть. Кожен період створив щось нове в її розвитку, що при непомітному переході на наступний етап їх трансформації супроводжувалося конкретними подіями,

що заклали основу для подальшого їх розвитку. Також функціонування даної системи на сучасному етапі розвитку суспільства представляє результати всієї попередньої історії, що передувала розвитку. У свою чергу, сучасний їх стан значною мірою обумовлює подальший розвиток даних правових інститутів.

Інститут адвокатури в Україні є організацію з особливим статусом, діяльність якого пов'язана зі здійсненням захисту прав та свобод і судового представництва. Настільки значуще місце інституту адвокатури обумовлює підвищений дослідницький інтерес до вивчення його сутнісно-змістовних параметрів, що вимагає задіяння всього методологічного арсеналу сучасної юридичної науки, важливе місце в якому посідає історизм.

Крім того, сама теорія адвокатури, її наукове осмислення дослідниками, на думку Ю. Ф. Лубшева, розробляє свої власні прийоми вивчення, особливий логічний комплекс засобів, які розкривають більш конкретні, внутрішні закономірності адвокатури [12, с. 56].

З урахуванням пізнавальних методологічних параметрів історичного підходу у вивченні інституту адвокатури в Україні пріоритетними напрямками вдосконалення даного інституту в даний час є організаційна незалежність, професійна компетентність, самоврядність його як інституту громадянського суспільства, підвищення ефективності його діяльності як найважливішого елемента в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина.

Таким чином, співвідношення минулого із сучасним дає можливість дослідникові визначитися в причинно-наслідкових закономірностях, сутнісно-функціональних тенденціях та перспективах розвитку об'єкта нашого дослідження – правозахисної системи як найважливішого інституту сучасного громадянського суспільства, а також інституту адвокатури як її складової. Це зводиться до наукового моделювання реальних тимчасово-просторових параметрів, що відображають якісно-кількісні стани даних систем у майбутньому, виявлення позитивних або негативних тенденцій у динаміці їх розвитку, аналізу ситуацій, що сприяють їх появі і в кінцевому підсумку розумінню того, що слід змінити в часовому просторі сьогодення у досліджуваному об'єкті для запобігання проблемних ситуацій у майбутньому. У цьому неocenенну роль відіграє історизм як методологічний підхід у пізнавальній діяльності.

Література

1. Нова філософська енциклопедія: в 4 т. / Ін-т філософії РАН // Нац. общ.-науч. фонд. науково-ред. рада: В. С. Стюпін и др. – М. : Думка, 2001. – Т. 2. – 634 с.
2. Рамазанов С.П. Принципы исторического познания в XIX–XX вв.: тенденция к оптимизации вестник томского государственного университета 2009 №2(6) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/his/06/image/06-047.pdf>
3. История политических и правовых учений / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Юрид. лит., 1983. – – 720 с.
4. Исторический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://encdic.com/history/PrincipIstorizma33956.html>

5. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований / Д.А. Керимов. – Думка, 1986— 332 с.
6. Сурилов А.В. Теория государства и права: учебное пособие / А.В. Сурилов. – К.; Одесса, Выща шк. голов. изд-во, 1989. – 439 с.
7. Венгеров А.Б. Значение археологии и этнографии для юридической науки / А.Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 28–38.
8. Бугаренко А.И. Исторические аспекты права на бесплатную юридическую помощь в России / А. И. Бугаренко // Часопис Академії адвокатури України. – № 3. – 2009. – С. 5–11.
9. Стоянов А. Н. Історія адвокатури / А.Н. Стоянов – Харьков : Університетська типографія, 1869. – 176 с.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
11. Современная украинская энциклопедия: в 16 т. – X. : Книжный Клуб «Клуб Семейного досуга», 2004. – Т. 5. – 416 с.
12. Лубшев Ю. Ф. Курс адвокатского права / Ю. Ф. Лубшев. – М. : Профобразование, 2007. – 424 с.

А н о т а ц і я

Аракелян М. Р. Дослідження правозахисної діяльності інституту адвокатури: історичний підхід. – Стаття.

У статті розглядаються методологічні основи дослідження правозахисної системи на прикладі історизму. Аналізується методологічний потенціал історичного підходу в пізнанні процесу формування інституту адвокатури як найважливішого елемента правозахисної системи, її трансформації і сучасного стану, а також у прогнозуванні перспектив її розвитку. Акцентується увага на тому, що співвідношення минулого із сьогоденням дає можливість дослідникові визначитися в причинно-наслідкових закономірностях, сутнісно-функціональних тенденціях та перспективах розвитку правозахисної діяльності адвокатури як найважливішого інституту сучасного громадянського суспільства.

Ключові слова: методологічні основи, історизм, історичний підхід, громадянське суспільство, правозахисна система, інститут адвокатури.

А н н о т а ц и я

Аракелян М. Р. Исследование правозащитной деятельности института адвокатуры: исторический подход. – Статья.

В статье рассматриваются методологические основы исследования правозащитной системы на примере историзма. Анализируется методологический потенциал исторического подхода в познании процесса формирования института адвокатуры как важнейшего элемента правозащитной системы, ее трансформации и современного состояния, а также в прогнозировании перспектив ее развития. Акцентируется внимание на том, что соотношение прошлого с настоящим дает возможность исследователю определиться в причинно-следственных закономерностях, сущностно-функциональных тенденциях и перспективах развития правозащитной деятельности адвокатуры как важнейшего института современного гражданского общества.

Ключевые слова: методологические основы, историзм, исторический подход, гражданское общество, правозащитная система, институт адвокатуры.

S u m m a r y

Arakelyan M. R. Methodological potential of a historical approach to the study of human rights activities of the bar institution. – Article.

The article discusses the methodological basis of research on the human rights system in example of historicism. We analyze the methodological potential of the historical approach to knowledge formation process of the legal profession, as the most important element of the human rights system, its transformation and current state, and forecasting its development. Attention is focused to the fact that the ratio of the past with the present enables the researcher to determine the causal regularities, essentially-functional trends and prospects of development of the human rights activities of the Bar as the most important institution of a modern civil society.

Key words: methodological foundations, historicism, historical approach, civil society, human rights system, bar institution.